

УДК 94 (470+571):314.743

Віталій Передерко

ЕМІГРАЦІЙНИЙ ПЕРІОД ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В. БОБРИНСЬКОГО

У статті досліджується еміграційний період життя і діяльності відомого на початку ХХ ст. політика, громадського діяча графа Володимира Бобринського, аналізується його роль у становленні монархічної антибільшовицької опозиції після падіння Російської імперії.

Ключові слова: В. Бобринський, “біла” еміграція, легітимізм.

Перша світова та громадянська війни кардинально вплинули на геополітичну карту східноєвропейського простору, спровокували розвал однієї з наймогутніших у світовій історії монархій – Російської імперії. Падіння останньої стало для поневолених національних еліт шансом розпочати розбудову незалежної державності, а для царської бюрократії, дворянства та частини інтелігенції – загальнодержавною трагедією. Водночас це була також й персональна трагедія кожної аристократичної родини. Деякі представники еліти були змушені назавжди покинути країну. Серед них можна назвати Бобринських.

Метою цієї статті є спроба проаналізувати особливості еміграційного періоду життя та політичної кар’єри В. Бобринського – відомого російського політичного та громадського діяча початку ХХ століття.

Варто зауважити, що в українській історіографії практично немає спеціальних наукових праць, присвячених цій особистості. Лише опосередковану інформацію містять роботи О. Добржанського, С. Макаруча, В. Любченка та інших [1]. Однак, переважна їх більшість стосується аналізу його біографії у контексті політики царизму щодо західноукраїнських земель та пов’язаної з нею історії москвофільського руху кінця ХІХ – початку ХХ століття. У сучасній російській історіографії громадсько-політична діяльність графа в окремих її аспектах відображена у працях С. Санькової, О. Самарцевої та Д. Коцюбинського [2].

Т. зв. “біла” російська еміграція оформилась раніше за інші угруповання, що спричинено низкою об’єктивних факторів, насамперед фактором її соціального складу. Сюди входили представники вищої аристократії, дипломатичного корпусу, які не повернулись до Росії вже після Лютневої революції або залишили країну при Тимчасовому уряді. Істотну частину монархічно налаштованої еміграції склали офіцери армій Врангеля, Денікіна, Міллера, Юденича. Традиційно вороже ставлення західних демократій до царизму із падінням Російської імперії перенеслось на Росію, як таку. На думку П. Струве, ця обставина змушувала росіян захищати “історичну Росію”, що і зробило багатьох із них ідейними монархістами. “Оскільки падіння монархії, – писав Струве, – для росіян означало і падіння самої Росії, багато освічених росіян, котрі не були монархістами, стали монархістами завдяки російському патріотизму” [3, с. 111]. За підрахунками П. Струве, 85 % всієї білої еміграції склали монархісти, котрі організували у різних країнах Європи близько сотні своїх об’єднань, центром яких став “Высший монархический совет” (далі ВМС), створений у 1921 р. у Німеччині [3, с. 110].

Після захоплення більшовиками України В. Бобринський вимушено емігрував до Сербії. Зі спогадів архієпископа Євлогія відомо, що граф мешкав у Белграді на окраїні міста у маленькій квартирі [4]. Особливістю белградського центру еміграції було те, що він завжди був правим та монархічним. У Королівстві сербів, хорватів і словенців, починаючи із середини 1919 р., зосереджувалась саме “біла еміграція”, оскільки тут, окрім інтелігенції та духовенства, згодом були розквартировані військові частини. Тут же розмістився штаб білої

армії під командуванням П. Врангеля (у вересні 1924 р. у Сремських Карловцях був створений “Русский общевоинский союз”).

Відомостей про еміграційний період життя та діяльності В. Бобринського дуже мало. Відомо, що граф займався організацією закордонної дипломатичної та військової підтримки для боротьби з більшовиками. Очевидно, що завдяки своєму авторитету відомого думського політика, неославіста та монархіста він неодноразово зустрічався з представниками сербської та болгарської правлячої верхівки.

У листі з Белграду колишнього царського дипломата Л. Урусова від 29 травня (11 червня) 1919 р. на ім'я С. Сазонова та А. Нератова міститься згадка про подробиці бесіди В. Бобринського з королевичем Александром Карагеоргійовичем. Граф інформував, що у Софії і Відні протягом кількох днів він вів розмови з болгарськими політичними діячами та міністрами стосовно повернення Болгарії “в лоно слов'янської сім'ї”. На переконання Бобринського, між Росією і Болгарією утворилась глибока прірва і “слід цю прірву заповнити... без втрат для сербських інтересів...” [5, л. 23–30].

Відзначимо, що існують окремі свідчення, що граф був членом створеного у липні 1919 р. антирадянського “Западно-Русского правительства” (пронімецької орієнтації) у Берліні, яке очолював до вересня 1919 р. генерал В. Біскупський [6]. Останній в квітні–грудні 1918 р. командував військами гетьмана Скоропадського, а після відступу німців був змушений емігрувати. Згодом Біскупський активно підтримував претензії великого князя Кирила Володимировича на російський престол.

Достеменно відомо, що В. Бобринський взяв участь у Всезакордонному Російському Церковному З'їзді (згодом перейменованому в Собор), який відбувся 8–20 листопада (21 листопада – 3 грудня 1921 р.) у м. Сремські Карловці (Сербія) [7]. Собор мав вирішувати виключно церковні питання, однак окремі делегати вирішили використати його з метою закріплення результатів Райхенхалльського з'їзду (див. далі). Політизація його роботи визначалась насамперед складом учасників – зі 155 членів дві третини становили світські особи. Зокрема, там були присутніми голова ВМС М. Марков, князь Г. Трубецької, проф. Погодін та Вернадський, генерал Врангель, князь О. Ширинський-Шихматов, О. Крупенський, М. Львов, митрополит Антоній, архієпископ Євлогій та інші.

Собор, ініційований митрополитом Антонієм, прийняв дві відозви політичного характеру – “Послание Русского Заграничного Церковного Собора Чадам Русской Православной Церкви, в рассеянии и изгнании сущим” та “Послание к мировой Конференции” (мова йде про Генуезьку конференцію). Ці документи містили заклик до відновлення на російському престолі “законного православного царя з дому Романових”, а також звернення до світових держав за допомогою з метою збройного повалення радянського режиму: “Народи Європи! Народи світу! Пожалуйте наш добрий, відкритий, благородний серцем народ руський, який потрапив у руки світових злодіїв! Дайте їм у руки зброю! Дайте їм своїх добровольців. Допоможіть вигнати більшовизм – цей культ вбивства, грабунку, богохульства з Росії і всього світу” [8, с. 862]. Внесення у відозви частин тексту з політичним змістом відбулось за наполяганням світських делегатів монархістів Маркова, Крупенського, Бобринського та інших [8, с. 861]. Зауважимо, що собор не обговорив проблему майбутнього легітимного престолонаслідника – це питання вважалось передчасним.

Тим часом 5 травня 1922 р. у Москві патріарх Тихон під тиском більшовиків прийняв постанову, де зазначалось, що Карловацький Собор закордонного російського духовенства та мирян не має канонічного значення, а його послання про відновлення династії Романових та звернення до Генуезької конференції не висловлюють офіційну позицію РПЦ [9]. В. Бобринського разом з іншими учасниками офіційно відлучили від церкви у 1923 р.: “Виконуючи обов'язок пастирського служіння всієї православної Російської Церкви, ми, Вище Управління Православної Російської Церкви, Собор всіх членів закордонного Карловицького Собору... митрополитів Антонія, Платонія, Діонісія, архієпископа Євлогія, Анастасія... мирян Володимира Маркова, О-ра Крупенського, Володимира Бобринського,

Василя Скворцова... і всіх членів означеного Собору, які уклали змову з метою підбурювання руських людей до нової кровопролитної громадянської війни та протидіяли Державній Російській владі у справі спасіння від голодної смерті мільйонів людей, відлучаємо від Православної Російської Церкви допоки не покаються перед гнівом Божим, що їх спіткав, і не прийдуть на чесну службу меншим братам своїм” [8, с. 863].

Остаточний розгром Врангеля спровокував активізацію радикально правих монархічних об'єднань. Насамперед вони виступили з критикою своїх вождів за те, що ті свого часу не зважились відкрито виступити під прапорами монархізму. Ігнорування монархічної ідеї, на їх думку, і призвело до того, що “біла справа” була “зведена до рівня невдалої політичної авантюри”. У зв'язку з цим у монархічних колах остаточно сформувалась ідея скликання закордонного монархічного з'їзду. З ініціативою виступили генерал В. Біскупський, чорносотенець М. Марков і член Державної ради О. Римський-Корсаков. Першим кроком його організаторів стало створення у Берліні (січень–лютий 1921 р.) “Временного Российского Монархического Союза”, який очолили М. Марков, М. Таубе, О. Масленников [3, с. 115].

З'їзд передбачалось провести у Берліні. Проти цього різко виступила ліва німецька преса, що змусило організаторів скликати його у Баварії. Після ретельної підготовки за матеріальної підтримки правих німецьких кіл у курортному містечку Бад-Райхенхалль 16 (29) травня 1921 р. відкрилось засідання “З'їзду для обговорення відновлення Росії” (“З'їзду господарського відновлення Росії”, який згодом став іменуватись “Райхенхалльським Монархічним З'їздом”. Він тривав, за різними відомостями, до 22, 24, 25 травня або 4, 6, 7 червня відповідно) під головуванням О. Крупенського [3, с. 116; 10].

На ньому були присутні понад 100 осіб з 30 країн (у т. ч. Росії), зокрема, митрополит Антоній, архієпископ Євлогій, архімандрит Сергій, п'ять сенаторів, два командуючих арміями, п'ять членів Державної ради, вісім членів Державної думи, чотирнадцять генералів тощо. Резолюція форуму проголосила: “З'їзд визнає, що єдиним шляхом до відродження великої, сильної і вільної Росії є відновлення у ній монархії, очолюваної законним монархом з дому Романових згідно з основними законами Російської імперії” [11]. Подібна “визначеність” різко контрастувала з позицією з'їзду “Національного об'єднання”, який одночасно проходив у Парижі (червень 1921 р.), делегати останнього зібрались заради єдиної мети – об'єднання всіх сил еміграції. Як наслідок, “питання про монархію і республіку було винесене за дужки” [3, с. 117].

Найважливішим результатом Райхенхалльського з'їзду стало обрання “Высшего Монархического Совета” з резиденцією у Берліні як постійного керівного органу з необмеженими повноваженнями, якому підкорялись всі монархічні організації. До складу ВМС були обрані: М. Марков – голова, митрополит Євлогій – заступник, князь О. Ширинський-Шихматов, князь П. Оболенський, О. Масленников, барон М. Таубе, митрополит Антоній [12]. Однак, серед членів ВМС не було єдності. “Германофіли” (М. Марков) бачили в Німеччині єдиного союзника для майбутньої монархічної Росії. “Франкофіли” (О. Трепов), навпаки, закликали зробити ставку на Антанту. Напруженими були відносини ВМС з Врангелем (який формально продовжував керувати військами в еміграції) через те, що ВМС постійно норовив нав'язати армії монархічну ідею. Натомість для генерала головним була боротьба не за монархію чи республіку, а за батьківщину. Питання про устрій майбутньої Росії він закликав вирішити після звільнення країни від більшовиків “в совете с русским народом”. ВМС формально зайняв позицію “непредрешенчества”, а фактично – підтримав великого князя Миколу Миколайовича. Вже у 1922 році його визнали 85 монархічних організацій [3, с. 118–119].

Пожвавлення монархістсько-націоналістичного руху у Німеччині спонукало великого князя Кирила Володимировича (двоюрідного брата Миколи II) до активних дій щодо своїх претензій на престол майбутньої небільшовистської Росії. Граф В. Бобринський у цей час опиняється саме у таборі його прихильників та соратників – т. зв. “легітимістів”, які, як згодом виявилось, опинились у меншості серед монархістів-емігрантів.

26 липня (8 серпня) 1922 р. у французькому містечку Сен Бріак Кирило видав маніфест, у якому проголосив себе “блюстителем російського престолу” до з’ясування долі Миколи II, його сім’ї та великого князя Михайла Олександровича [11]. З моменту визнання В. Бобринським великого князя Кирила Володимировича главою династії граф став уповноваженим представником “блюстителя государевого престолу”, керував у Югославії маєтками престолонаслідника, був головою правління Російського національно-монархічного союзу у м. Нові-Сад (це місто займало друге місце в країні за кількістю російських емігрантів), трохи згодом перетвореного у Новосадський відділ Союзу монархістів-легітимістів [13].

У травні 1923 р. З’їзд об’єднання монархічних організацій (проходив у Парижі) постановив, що “національний рух” повинен очолити великий князь Микола Миколайович. Це рішення підтримав і П. Врагель, не бажаючи підкоритись “імператору Кобурзькому”, тобто Кирилу Володимировичу. Намагання організаторів з’їзду О. Трепова та М. Маркова згуртувати монархістів навколо особи Миколи Миколайовича не мали успіху і монархічний блок остаточно розколовся на “миколаївців” та “кириловців”. Останні організували в Мюнхені “Русский легитимно-монархический союз”, однак і тут опинились у меншості, тому що вже на початок 1923 р. із 128 монархічних організацій 108 підтримували Миколу Миколайовича [3, с. 123]. “Кириловці” відкидали інтервенцію як засіб скинення радянської влади, робили ставку на антибільшовицькі сили всередині Росії. Щоб згуртувати ці сили повна реставрація долютневих порядків була оголошена неможливою. Кирило погоджувався навіть на те, щоб зберегти у країні Ради при умові відновлення монархії [11].

У 1924 р. у монархічному русі відбувся великий розкол внаслідок того, що великий князь Кирило Володимирович проголосив себе “імператором Кирилом I Всеросійським”, а свого сина Володимира – престолонаслідником (маніфест від 31 серпня (13 вересня) 1924 р.). Авторами тексту маніфесту були В. Бобринський та журналіст М. Снесарьов [14].

Самопроголошення Кирила не підтримали ні ВМС, ні П. Врангель як верховний командувач армією за кордоном. Суттєвою залишилась лише підтримка ієрархів російської церкви, насамперед митрополита Антонія, який визнав Кирила законним носієм царської влади по праву династичного старшинства (по чоловічій лінії) [3, с. 125].

У 1924 р. В. Бобринський переїхав до м. Кобург (Німеччина), де знаходилась резиденція великого князя, і став співробітником його канцелярії. Його сучасник, керівник канцелярії Г. Граф, у своїх споминах дещо іронічно відгукується про графа: “У Бобринському я очікував зустріти великого політичного і громадського діяча, у якого буде чому навчитись, однак, придивившись до нього, довелось розчаруватись. Безумовно, він був дуже освіченою і культурною людиною, також дуже хорошим, глибоко порядним і добрим, разом з тим для жодної системної роботи непридатним. Це був експансивний хаотик, до того ж він страждав на астму... Його хвилювало все: йти з доповідями до великого князя, газетні замітки, спрямовані проти нашого руху, навіть відкриття листів через побоювання знайти в них щось неприємне. У Кобурзі він був уповноваженим доповідачем з питань, які стосувались наших представників на місцях. Сам він ніякою ініціативою не відзначався” [15].

Не перебільшуючи значення цього відгуку, можна зробити висновок про те, що Бобринський намагався вірно служити монарху, яким він визнавав у обставинах, що склались, саме Кирила. Володимир Олексійович між іншим належав до його найближчого оточення. Така думка впливає, зокрема, з того, що напередодні прийняття титулу імператора Кирило зібрав у себе нараду, де були присутніми генерал В. Біскупський, граф В. Бобринський, Мятлев та Г. Граф. Бобринський та Граф до останнього займали невизначену позицію стосовно позитивів чи негативів від можливих наслідків такого кроку. Вирішальний вплив на рішення Кирила, за словами Г. Графа, здійснили велика княгиня Вікторія та генерал Біскупський. Останні переконали Кирила, що титул “блюстителя” внаслідок своєї невизначеності гальмує розвиток руху, сприяє активності претензій на престол Миколи Миколайовича [15].

Весною 1925 р. в Парижі була створена ініціативна група з метою заснування “Союза Русских Дворян”. 4 липня 1926 р. там же відбулись загальні збори Союзу, на яких були присутніми по три депутати від 12 губерній Росії. Збори розглянули напрацьоване ініціативною групою Положення та обрали постійну Раду у складі 12 осіб, серед яких був і граф В. Бобринський [16]. Метою Союзу декларувалось “єднання російських дворян, які перебувають за кордоном, охорона ідеологічної чистоти старих дворянських традицій та дворянської свідомості, виховання молодшого покоління на релігійних підвалинах та у душі лицарської честі, надання своїм співчленам посиленої моральної і матеріальної допомоги...” [16].

Зі спогадів генерала М. Спанчіна відомо, що у кінці життєвого шляху В. Бобринський відійшов від легітимного руху, розчарувавшись у ньому. У лютому 1927 р. він переїхав до Парижа, працював бухгалтером. Так само, як і його батькові, йому не судилось повернутись до Росії. Володимир Олексійович Бобринський помер 9 листопада 1927 р. (за іншими відомостями 10 або 11 листопада [6; 13]) від приступу астми, трохи не доживши до свого 60-річчя [17, с. 21].

Володимир Олексійович Бобринський був яскравим представником російського націоналізму, поміркованим конституціоналістом, який до кінця своєї політичної кар’єри прагнув служити Романовим. Револуційний 1917 рік та громадянська війна спонукали графа до вимушеної еміграції. Втім і за межами країни, на нашу думку, він до кінця свого життя залишався переконаним прибічником монархії парламентського типу та ідеї “єдиної і неподільної” Росії.

Список використаних джерел

1. *Добржанський О.* Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / Олександр Добржанський. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с.; *Макарчук С.* Москвофільство: витoki та еволюція (середина XIX століття – 1914 р.) / Степан Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: Світ, 1992. – Випуск 28. – С. 82–98; *Любченко В. М.* Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні та на початку Першої світової війни / В. М. Любченко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – Випуск VI. – С. 125–142; *Мазур О. Я.* Галичина: “Галицько-російське благодійне товариство” (1902–1914 рр.) / О. Я. Мазур, О. М. Сухий // Вісник Державного університету Львівська політехніка. № 377. Держава та армія. – Львів: “Львівська політехніка”, 1999. – С. 104–113.
2. *Санькова С. М.* Владимир Алексеевич Бобринский как представитель консервативно-либерального направления общественно-политической жизни России начала XX века / С. М. Санькова // Консерватизм в России и мире: в 3 ч. Коллективная монография. – Ч. 2. Русский консерватизм и русские консерваторы второй половины XIX – начала XX вв. – Воронеж: Издательство ВГУ, 2004. – С. 195–218. – Режим доступа: <http://conservatism.narod.ru/sankova/bobr.rtf>; *Самарцева Е. И.* Родом из Санкт-Петербурга. О графе Владимире Алексеевиче Бобринском / Е. И. Самарцева // История Петербурга. – 2004. – № 1 (17). – С. 17–21; *Коцюбинский Д. А.* Русский национализм в начале XX столетия: Рождение и гибель идеологии Всероссийского национального союза / Д. А. Коцюбинский. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2001. – 528 с., ил.
3. *Емельянов Ю.* Историческая наука русского зарубежья. Монархическое движение и монархические организации русской эмиграции (1920-е – середина 1930-х годов) / Юрий Емельянов // История и историки. – 2003. – № 1. – С. 108–141.
4. *Митрополит Евлогий (Георгиевский).* Путь моей жизни. Воспоминания / Евлогий Георгиевский. – Режим доступа: <http://ricolor.org/history/b/eg/>.
5. *Письмо Л. П. Урусова от 29 мая / 11 июня 1919 г.* (о политической ситуации) // Архив внешней политики Российской империи. – Ф. 166. Российская миссия в Белграде. – Оп. 508/3. – Д. 17. – Л. 23–30. – Режим доступа: <http://www.russianrebirth.com/str4.html>.
6. *Биографический словарь.* – Режим доступа: www.kvakin.ru/Documents/bibliografija01.rtf.
7. *Религиозные деятели русского зарубежья.* Бобринский Владимир Алексеевич. – Режим доступа: http://zarubezhje.narod.ru/av/b_164.htm.
8. *Данилушкин М. Б.* История Русской Православной Церкви. Отъ восстановления Патриаршества до наших дней / М. Б. Данилушкин, Т. С. Никольская, М. В. Шкаровский и др. – СПб.: Воскресение, 1997. – Том I: 1917–1970 годы. – 1997. – 1020 с.
9. *Русак В.* История Российской Церкви / Интернет-версия под общей редакцией Его Преосвященства Александра (Милеанта), Епископа Буэнос-Айресского и Южно-Американского, 2002. – 266 с. / Владимир Русак. – Режим доступа: <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/16r/rusak/historyrch/historyrch.pdf>.
10. *Иванов А.* “Верный до гроба” Князь Алексей Александрович Ширинский-Шихматов (1862–1930) / А. Иванов, А. Степанов. – Режим доступа: <http://www.rusk.ru/newsdata.php?idar=161378>; Цветков В. Ж. “Правые в Белом движении” / В. Ж. Цветков. – Режим доступа: <http://www.white-guard.ru/go.php?n=43&aa1=553&aa2=2>.
11. *Иоффе Г.* “Белое дело” и его эпилог / Генрих Иоффе // Наука и жизнь. – 2005. – № 4. – С. 78–84. – Режим доступа к журн.: <http://www.nkj.ru/archive/articles/802/>.
12. *Куликовский-Романов Т. Н.* Краткая история Высшего Монархического Совета / Т. Н. Куликовский-Романов. – Режим доступа: <http://www.risorden.nm.ru/vms.htm>.
13. *Иванов А.* Судьбы лидеров русского национализма после февраля 1917 г. / Андрей Иванов. – Режим доступа: <http://russk.ru/st.php?idar=172151>.
14. *Политическая история русской эмиграции 1920–1940 гг.* Документы и материалы / Под ред. проф. А. Ф. Киселева. – М.: Гуманитарный издательский центр, 1999. – Режим доступа: <http://www.rus-sky.com/history/library/emigration/index.htm>.
15. *Думин С.* Романовы. Императорский дом в изгнании / Станислав Думин. – Режим доступа: http://www.zakharov.ru/index2.php?option=com_books&task=show_viderjka&id=412&no_html=1&width=640&height=400.
16. *Краско А.* Граф Д. С. Шереметев – первый председатель Союза Русских Дворян / Алла Краско // История российских дворянских организаций и учреждений, их сегодняшнее состояние и перспективы

развития. Материалы к Второму научному семинару. – СПб., 1996. – С. 49–50. 17. Самарцева Е. И. Родом из Санкт-Петербурга. О графе Владимире Алексеевиче Бобринском / Е. И. Самарцева // История Петербурга. – 2004. – № 1 (17). – С. 17–21.

Виталий Передерко

**ЭМИГРАЦИОННЫЙ ПЕРИОД ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
В. БОБРИНСКОГО**

В статье исследуется эмиграционный период жизни и деятельности известного в начале XX в. политика, общественного деятеля графа Владимира Бобринского, анализируется его роль в становлении монархической антибольшевистской оппозиции после падения Российской империи.

Ключевые слова: В. Бобринский, “белая” эмиграция, легитимизм.

Vitaliy Perederko

THE EMIGRATION PERIOD OF LIFE AND ACTIVITIES OF V. BOBRYNSKY

The article deals with the emigration period of life and activities of well-known in the early twentieth century politician and public figure Count Volodymyr Bobrynsky, examines his role in the formation of a monarchist anti-Bolshevik opposition after the collapse of the Russian Empire.

Key words: V. Bobrynsky, “white” emigration, legitimism.